

CZUCZOR ÉS VÖRÖSMARTY ISKOLAI NYELVTANAI.

Ama nagyszerű küzdelemben, melyet a nyugoti kulturától való szerfeletti elmaradottságának tudatára ébredt magyar nemzet, szellemi és anyagi gyarapodása érdekében, a jelen század első felében oly bámulatra méltó hévvel folytatott, a honi nyelv volt az egyik vár, a melynek kivívása körül a legnemesebb erők vállvetett buzgalommal harcoltak. Jobbára ismeretesek az okok, a melyek a szatmári béke óta a kimerült, elfásult nemzetet titkon és nyíltan oda vezették, hogy legdrágább kincséről: nyelvéről megfélekedve, azt a »rút idegennel« cserélte fel.

Voltak ugyan politikusaink, írónk, a kik a nemzetet a hazafiui érzés legmelegebb hevével figyelmeztették veszedelmes korcsosodására, de az ő szavuk a pusztába kiáltó és elhangzó szózat volt mindaddig, míg a nagy francia forradalom által felszínre vetett reformok hullámai hazánkig el nem verődtek s az egész nemzetet a függetlenség és nemzetiség eszméi iránt fogékonyvá nem tették. Már az 1790-ki országgyűlésen is találkozunk a magyar nyelv érdekében tett fáradozások nyomai-val. Ekkor pendítette meg Révai a magyar tudós társaság eszméjét. Ettől kezdve minden országgyűlésen szóba került a magyar nyelv ügye, egyre nagyobb tért hódítva az ország közvéleményében. Nem akarom itt a magyar nyelv érdekében folyt küzdelmeket lépésről-lépésre kisérni, annyit azonban tárgyamra vonatkozólag megemlítek, hogy már az 1840-ki országgyűlésen kimondatott, hogy az iskolákban a tanítás nyelve magyar legyen.

E határozatot meghozni — úgy látszik — könnyebb volt, mint keresztül vinni. Az akadályok, melyek a megvalósítás elé gördültek, csak most tűntek fel a maguk igazában. S ez igen természetes is, ha meggondoljuk, hogy hazánkban a tanítás nyelve évszázad óta a latin volt, ezen a nyelven írtak a tankönyvek, ezen a nyelven szerezte az ifjuság fogalmainak, tudásának nagy részét. Mind ezt egy határozattal, vagy rendelettel megváltoztatni, a feledékenység sírjába temetni, nem lehetett. S ha a tulvérmes hazafiak égték is a vágtyól: minél előbb hazai nyelven szólaltatni meg a tudományok műzsáit, a mérsékelték, fontolva haladók mégis könnyen belátták, hogy az átmenet nem lesz könnyű, mert az előkészületek tetemes időt fognak igénybe venni. De az akadályoktól visszariadni egyenlő lett volna az erkölcsi gyávasággal. S dicséretül legyen mondva: az udvari kancellária sem hátráltatta mindenféle akadékoskodásával, aggályával, huzavonájával a rendek határozatának megvalósulását; sőt minden emlékeztetés, nógatás nélkül ő adta meg a kezdeményezést, még ez év decz. 29-én utasítván a magy. kir. helytartótanácsot, hogy adjon véleményt a magyar nyelvű tanítás miként való behozatala felől.¹

¹ Országos Levéltár. 14877/1840. cam. szám.

A rendelet nehéz feladatot tűzött ki, melyet a helytartótanács tanulmányi bizottsága egyedül állva meg nem oldhatott. Meg kellett kérdeznie az alantás testületeket, szakférfiakat. A tanítás egész vonalán életbe levén léptetendő a magyar nyelvű tanítás, meg kellett kérdeni a pesti tud. egyetem karait; az akademiák, lyceumok, collegiumok, középiskolák képviselőiben pedig a négy (pozsonyi, kassai, győri, nagyvárad) tankerületi főigazgatót. Az ötödik — zágrábi — tankerület, könnyen érthető okokból, kihagyatott a tanácskozásból, úgy szintén az elemi iskolák, a melyekben úgy is a magyar nyelv használtatott, ha csak a nemzetiségi viszonyok nem akadályozták.

Közoktatásunknak a tanítási nyelv megváltoztatásával beállott ezen jelentékeny mozzanata, tudomásom szerint, egy történeti műben sem volt még kellőleg tárgyalva; ez indít arra, hogy jelen alkalommal kissé bővebben szóljak róla. A véleményezés alá bocsátott kérdőpontok jobbra ezek voltak: Kívánatos és lehetséges-e a magyar nyelv behozatala a tanításba s hogy ha nem: mi akadályozza? előadható-e minden tantárgy magyarul, vagy csak némelyek? megkezdhető-e a magyar tanítás már a következő évben, vagy nem s ha nem: mikor?

Az első kérdésre a véleményadásra felhívott szakközégek csaknem egyhangulag oda nyilatkoztak, hogy a magyar tanítás nem csak kívánatos, hanem paedagogiai szempontból hasznos is, mert belőle több eredmény várható. Különösen nagy lelkesedéssel nyilatkozott mellette a pesti egyetem jogi és orvosi kara.¹ E két facultáson különben is némely tárgyakat már magyarul tanítottak. Az orvosi kar I. Ferencz engedélyéből már több mint 30 éve magyarul adta elő a boncztant, elméleti-gyakorlati sebészetet, szülészetet, szemészetet, állatgyógyászatot. A jogi karon szintén magyarul adták elő a kereskedelmi és polgári jogot. E két kar véleményével merőben ellenkező a bölcsészeti karé.² Ez egész határozottan kimondja: »linguam latinam pro omnibus in genere disciplinis scholasticis in futurum quoque retinendam esse«. Ez a facultas éppen semmi hasznot se vár a magyar tanítástól. Ellenkezőleg kárát látja. A magyar nyelv nagyon el van maradva a nyugoti műveltségtől, az ország határán túl nem beszél senki, ide haza is kevesen, még magok a tanárok sem. A magyar nyelv rendkívül fejletlen és teljesen alkalmatlan arra, hogy a tudományok organumául szolgáljon! Kiváncsian várnók, hogy a bölcsészeti kar alaposabban indokolja álláspontját. Ezt azonban csak akkorra ígéri, ha jelen véleménye ellenére is behozatnék a magyar tanítás. Szerencsére senki sem volt akkor kíváncsi e bővített véleményre. A tankerületi főigazgatóktól beérkezett jelentések³ váltig meggyőzték az illetékes hatóságokat a czélba vett változás szükségéről.

A második és harmadik kérdésre adott feleletek abban öszpontosulnak, hogy a magyar nyelvű tanítás megkezdhető ugyan már a következő iskolai évben, de nem alkalmazható egyszeriben minden tantárgyra;

¹ 11961. és 13164/1841. htt. sz.

² 16163/1841. htt. szám.

³ 13706., 13726., 15307., 11979, 15321/1841. htt. sz.

ennélfogva a magyar tanítás az egész vonalon csak fokozatosan, 4—6 év alatt honosítható meg. Ezen fokozatosságra aztán mindenik főigazgató tervet nyújtott be, ezt, vagy amazt a tantárgyat vélvén előbb, vagy utóbb magyarul tanítandónak. Legjobban átgondolt és kidolgozott terv volt a pozsonyi tankerületi főigazgatóé s a helytartótanács is leginkább ehhez alkalmazkodott. Abban azonban csaknem egyhangúlag egyetértettek az igazgatók, hogy a magyar és latin nyelvtan már a következő évben taníthatók magyarul.

Hogy a régi rendszerrel egy csapásra nem lehet felhagyni, annak a tanfériak különösen három főokát adják. Egyik az, hogy a magyar tanításnak már a nemzetinek nevezett elemi iskolákban (scholae nationales, vernaculae) kell kezdődni s évről-évre osztályonként fokozatosan haladni, fejlődni. Másik az, hogy nincsenek magyarul szerkesztett alkalmas kézikönyvek, már pedig a tanulókat a tananyag leírásával terhelni nem szabad. Harmadik az, hogy számolni kell hazánk nemzetiségi viszonyai-
val is. Az ország 61 középiskolája közül csak negyvennégyben tulnyomó a magyar nyelvű ifjuság, ezekben tehát nem okozna nagy nehézséget a változás; tizenhétnek¹ a nyelve azonban a vidékek szerint más-más. Ezeknél még akkor sem várható egyhamar kívánt eredmény, ha már az elemi iskolákban magyarul tanulnának.

E véleményeket a helytartótanács, miután a kebelében fennállott tanulmányi bizottság felülvizsgálta, jóváhagyás végett fölterjesztette a magy. udv. kancelláriához.² Ettől azt a végzést nyerte, hogy addig is, míg ő felsége e tárgyban végleg határozna: hívassanak fel a tankerületi főigazgatók útján az olyan tanárok s más tehetséges férfiak, a kik magyar tankönyvek készítésére vállalkoznak.³ E rendelet értelmében meg is tétettek az intézkedések.

E közben pedig 1842 márcz. 27-én meghozta az uralkodó is legfelsőbb elhatározását, mely szerint az egyetemen a theologiai kart és a jogi kar némely tárgyát kivéve, az előadások magyarul történjenek. A gymnasiumokban előbb bevarandó a tankönyvek készítése iránt kibocsátott rendelet eredménye, siker esetén is csak azokban a gymnasiumokban honosítandó meg a magyar tanítás, a melyekben tulnyomólag magyar a tanuló ifjuság, a tizenhét idegen ajkú gymnasiumban továbbra is a latin tanítás marad érvényben, az ettől való eltérés jóváhagyás végett esetről-esetre a felség elé terjesztendő. Könnyen észrevehető, hogy e határozat, ha lényeges haladás is a multhoz képest, még is csak félrendszabály, melynek inkább rossz, mint jó következményei leendettek. Szerencsére a próba alá vetett új rendszer rövid idő alatt sikeresnek bizonyult, ugy szintén a tankönyvek iránti rendelet is szép eredménnyel járt, minélfogva 1844 jun. 17-én kelt legfelsőbb kézírattal elrendelte az

¹ És pedig a pozsonyi tankerületben 11, u. m. pozsonyi főgymn., breznóbányai, körmöczi, szentgyörgyi, besztercebányai, nyitrai, privigyei, rózsahegy, zsolnai, szakolczai, trencsini; — a kassaiban négy: eperjesi, szebeni, lőcei, podolini; — a nagyváradiban kettő: temesvári é: belényesi gymnasiumoknak.

² 16163/1841. htt. szám.

³ 14613/1841. C. szám.

uralkodó, hogy a latinul tanítás csak a theologiai karon s az idegen ajkú gymnasiumokban maradjon meg, ez utóbbiakban is a magyar nyelv gyakorlásának tágabb tér nyitassék s általában mindent el kell követni, hogy az idegen ajkú tanulók is oly készsége tegyenek szert a magyar nyelvben, hogy felsőbb tanulmányaikat fennakadás nélkül folytathassák.¹

Említettem, hogy a tanférfiak, főleg a magyar és latin nyelvtannak magyarul való tanítását véleményezték első sorban megvalósítandónak. Talán ennek kell tulajdonítanunk azt a különös gondoskodást, melyet a helytartótanács a magyar nyelvtani kézikönyvek készítése iránt tanúsított. Maga a boldog emlékü József nádor vette kezébe az ügyet s nem kevesebbet tervezett, mint azt, hogy a tudományos Akadémia jelölje ki az alkalmas nyelvtanokat, vagy ha ilyenek nem volnának, maga az Akadémia készítsen, illetőleg készíttessen. »Tisztelettel és hódoló készséggel« fogadta a tudóstársaság a nádor felhívását s Czuczor Gergelyt, Schedel Ferenczet, Szilassy Jánost és Vörösmarty Mihályt bízta meg a véleményadással, a kik jelentésüket 1845 jun. 23-án terjesztették az Akadémia, — ennek elnöke gróf Széchenyi István pedig a nádor elé.

A jelentés lényegében így hangzik:

»A küldöttség megvizsgálván minden magyarul írt s közkézen forgó elemi magyar nyelvtanokat, fájdalommal kénytelen jelenteni, hogy köztök egyet sem talált, mely tanra és módszerre nézve a hazai középiskolákban felvételül alkalmasnak mutatkoznék.

»Ugyanis, nincsen egyetlen egy is, mely fogalom határozataiban mindenütt helyes, előadásban eléggé határozott, szabatos és világos, szabályaiban hibátlan, példáiban jól alkalmazó, az eltérések felhozásában eléggé teljes és azok rendezésében elég okszerű, különösen pedig a szókötsben csak félig is kimerítő volna. E mellett mindenikbe csúsztak oly dolgok is, mik, ha mindenben helyesek volnának is, az elemi oktatásban feleslegesek, mint névszerént a szóképzés, melyet különben is csak úgy tanulhatni jól meg, ha kimerítőleg adatik elő.

»Ezen általános tekintet mellett még azon különös viszonyt is figyelembe veendőnek hittük, melyben bármely nyelvtannak a létező iskolai rendszerhez kell állnia. Nem lévén eddig szükség egy, gymnasiumaink külön osztályaihoz alkalmazott s ehhez képest több folyamra osztott magyar nyelven írt magyar nyelvtanra: ilyes nem is készült s már csak e nem lényegtelen tekintetből véve fel létező nyelvtanainkat, nincs a n. m. Helytartó Tanács üdvös célzatának megfelelő tankönyv egy is.

»Hogy azonban a Tekéntetes Társaság meghagyásának szószerént legalább megfeleljünk, a kérdés érett és nyugalmas megfontolása után a kézen forgó elemi magyar nyelvtanok közzül, *legalább ideiglenes használatra*, a következő könyvek, illetőleg eljárás ajánlását hozzuk javaslatba:

»Az első gymnasiumi osztályban, tekintve a tanítványok gyenge s még fejletlen felfogását, sem nyelvtani fogalomhatározatokat, sem szabályokat, sem végre kisebbszerű kivételeket nem kellene velük tanultatni, hanem kirekesztőleg csak *paradigmákat*, vagyis a ragozások tábláit.

¹ 10433/1844. C. szám.

Ezekre nézve alapúl szolgálhatnának a Tds. Társaság által kiadott »Magyar helyesírás és szóragsztás főszabályai« (7-ik kiadás Pest, 1844), melyek szerént minden tanító kijegyezhetné s tanítványainak tollba mondhatná a nevek, névmások, névhatározók és ígék ragozását, az utóbbiakhoz értvén a bár rendhagyó lét ígét (van, lesz) is. E ragtáblák véleményünk szerént ne tiszta, hanem alkalmazott formában lennének szerkesztendők, mely szerént nem a pusztá ragok soroztatnának elő, hanem példányszókhoz ragozva lennének előtűntetve; a szenvedő alak péld. ne így adassék:

atom	atunk
atol	attok
atík	atnak sat.

hanem alkalmazva így:

adatom	adatumk
adatul	adattok
adatík	adatnak.

»A mely tanító az első évben a ragozásokat jól megtanultatta tanítványaival s külömbféle példányszók feladásával először ugyan írásban, utóbb élőszóval őket jól begyakorolta, megvetette a helyes nyelvtani kiképzés alapját s tovább menve:

»A második és harmadik évben már a nyelvtani formákat, a szabályokat, a kivételeket is haszonnal előadhatja és folytonos elemzés (analysis) által tanítványait a magyar nyelvben kiképezheti. E két osztály részére pedig vezérfonalul nagyszombati tanító Szuppán Zsigmond könyve használhat, melynek címe: Magyar nyelvtan, előkészítésül s utmutatásul a jó stylusra serdültebbek számára. N.Szombat 1844. Ugy, hogy a második osztályban a *Nyelvtan* című elősméreték (a 17—26. lapig) s a *Szóragsztás* adassék elő, mely a 48. laptól a 83-ig terjed, a 3-ikban pedig a *Szókötés*, mely a 83—107. s a *Helyesírás*, mely a 36—48. lapokon találtatik. Minthogy pedig a szerző leginkább serdültebb tanítványokat tartott szem előtt, mulhatatlanul kötelességévé kellene tenni minden tanítónak, hogy szorgalmas és beható magyarázás és folytonos gyakoroltatás által mindeneket világosan megértessen tanítványaival, mire annál inkább szolgál az idő, mert az előadás rövid és tömött.

»Ezek után fenmarad még annak szüksége, hogy a 4-ik évben a szókötés egész kiterjedésében a Ts. Társaság által 1843-ban kiadott vezérkönyv szerént (A magyar szókötés főbb szabályai) előterjesztessék. Ha a T. Társaság alólirtakkal parancsolna, az első osztálynak ajánlt ragtáblákat kész lenne el is készíteni.

»A mi azon gymnasiumokat illeti, melyekben még most deakul foly a tanítás, azokra nézve zágrábi professor Machik nyelvtana (*Grammatica hungarica theoretico practica*) némely hibái mellett is méltán ajánlható.

»Ekép lehetne a sürgető szükségét ideiglen pótolni, de mindenesetre *csak ideiglen*. Azért is nem tartanók szerénytelenségnek, ha a T. Tár-

saság a n. m. Helytartó Tanácsnak bejelentené, miképp saját magyar nyelvtana, mely a magyar nyelvtudomány minden forrásai lelkiismeretes használatával, névszerént a nyelv régiségei, tájbeli sajátosságai s a mindenkori legjelesebb írók s nyelvbúvárok munkái tekintetbe vételével készült, miután a szokott gyűlési végmegvitatáson át fogott esni, még az idén megjelenendik. Ezen akadémiai nyelvtan szolgálhatna aztán *tan-tekintetében* alapul egy közvetlenül a kir. tanodák rendszeréhez alkalmazandó nyelvtannak, mely legcélarányosabban *közverseny útján* készülhetne el.¹

Az akadémia ezen jelentése méginkább megerősítette József nádort azon szándékában, hogy az új nyelvtanok készítését a »közverseny« mellőzésével a tudós társaságra bízta. Felhívása a legnagyobb készséggel találkozott. A legfőbb tudományos intézet bizalma a megbízás teljesítésére Czuczor Gergelyben és Schedel Ferenczben összpontosult, mint a kik »mind a magyar nyelv és irodalom tudományos ismeretének ma is jeles tanúságait adták, mind előadás tekintetében, viselt tanítói hivatalaik által a szükséges gyakorlati képességet magoknak megszerezték«. Egyszersmind némely iránypontokat is megjelöl a társaság, a melyek a szerkesztendő tankönyveknél szem előtt lennének tartandók: »Hasznosnak, sőt szükségesnek tartaná pedig az osztály, hogy a szókötés is oly alakba öntetnék által a gymnasiumi tanulók számára, milyenben a nyelvtan többi részei lesznek kidolgozva, azon javításokkal, bővítésekkel s az ékes szókötés hozzá adásával, miket az osztály a nagyobb nyelvtan kidolgozásakor szükségesnek látott. Továbbá nélkülözhetetlen kelléknek tartja az osztály, hogy a kívánt tankönyvek mindenikéhez egy gyakorlati rész, vagy is példánygyűjtemény legyen kapcsolva, mely minden korokbeli legjeleseh íróink munkáiból oly példányhelyeket foglaljon magában, melyek az elméletet mintegy valósítva mutassák, e mellett az ifjúság lelke kiképzésére alkalmasok, egyszersmind pedig a tanulókat a hazai irodalom s különösen a jobb írók és munkák ismeretébe bevezessék. Ily példánygyűjtemények, vagy olvasókönyvek most is divatosak nálunk a deák nyelvtudományhoz, ilyek léteznek az ausztriai birodalom német iskolái számára a német nyelv, szónoklat és költészettenai mellett is.«²

Mind ezen idézetekkel azt az álláspontot és vezérelveket szándékoztam megismertetni, a melyeket a tervbe vett tankönyvek megírásánál az akadémia, illetőleg a szerkesztők maguk elé tűztek.

Még jóformán meg se kezdődött a munka, midőn a szerkesztőségben változás történt. Schedel Ferencz — nem tudni mi okból? — vissza lépett s helyét Vörösmarty Mihály foglalta el. E két író aztán a legnagyobb szorgalommal látott feladatához, úgy, hogy József nádor már 1846. ápr. 6-án az I-ső osztály, auguszt. 24-én pedig a II-ik osztály nyelvtanát megküldhette a helytartótanácsnak.³ A helytartótanács pedig megbírálás végett átalította a pesti egyetem bölcsészeti karához. Az első

¹ 25238/1844. htt. szám

² 30909/1845. htt. szám.

³ 34007/1846. htt. szám.

kötet bírálatát, melyet Horvát István, a magyar nyelv tanára írt, nem tartom érdektelennek egész terjedelmében közölni, már csak a bíráló személye iránti tekintetből is:

»Elolvastván az »Elemi magyar nyelvtant«, melyet több szerző közösen munkálkodással a középiskolák első osztályuk számára készített, örömmel láttam a munkának nyelvünkre nézve igen sokban tiszta és hibátlan fogalmait. És ez adott ösztönt reá, hogy az itt s amott előforduló hézagokat legtisztább szándékból kipótolni iparkodjam.

»Az 1-ső lapra nézve csak azt ohajtottam volna, hogy röviden a nyelvnek misége megmagyaráztatott volna, mert különben könnyen megtörténhetik, hogy maguk a Tanítók, de maguk a tanuló ifjak is az ajtó és szekércsikorgást, vagy a harang félreveretését nyelvnek fogják keresztelni, mint közelebb egyik grammatikában állított: »mi emberek gondolatink s képleteinket egymással jelek által közölhetjük. Ezen jelek közt legfontosabbak a hallható jelek. Ezeknek előállítására szólás, vagy beszélés«. Ha ez állana, úgy a csejtelés is beszéd volna. De egyébként is meg kellene különböztetni a nyelv szónak helytelen használatát az állati nyelvben, a madár sereg nyelvében, a szem nyelvében, a mimelés nyelvében és közönségesen a kényelvben. Hogy ezekről a szerzőknek tiszta esméretük legyen, sok más tudós munkán kívül ajánlhatom nekik im e jeles könyvecskét: »Johann Severin Vater's Lehrbuch der allgemeinen Grammatik etc. Halle 1805 in 8-o Seite 7—10.« — Óhajtottam volna továbbá azt is, hogy a nyelvtan esmérete és annak különféle részei is röviden előre bocsáttattak volna; mert különben a szótan az 1-ső lapon magán állván, nem is érintetik, hogy ez a nyelvtannak egyik része. Ilyen részek mindenek előtt a helyesírás, a helyes olvasás és kimondás, a hangmérték, a szónyomás és szókötés.

»Ugyan az 1-ső lapra nézve nem lehet meg nem jegyezni, hogy minek utánna a betűsorban a szerzők három *e* betűt vesznek fel, miért nem vettek fel három *a* betűt is. Mondassák csak ki akár Némettel, akár Tóttal *e* szavakat: hamar, akar, — tapasztalni fogják, hogy a Magyar másként mondja ki. Azok egyenlő *a* betűt hallatnak: a Magyaránál az első *a* homályos, a második világos és mind a kettő különböz a hosszú *á* betűtől. Kár volt a *c*, *q*, *w*, *x*, *y* betűket is, melyeket idegen szókban a szerzők használni akarnak, a betűsorból kihagyni, kár volt meg nem említeni, hogy *Magyar országnak* némely vidékein a *ly* betűt született Magyarok sem tudják helyesen kiejteni.

»A 2-ik lapon a világos és homályos *e*-re nézve legjobb lett volna mindjárt a tárgyat például felvilágosítani; p. o. szeg (clavus), kenyeret szeg (panem frangit).

»Hibás a 3-ik lapon a szóhang esmérete is. Ha ha ha ha ha ha! Ez magában nem szóhang a nyelvben, mert határozott jelentése nincsen; ellenben ó (vetus) szóhang, mert határozott jelentése van.

»Az 5-ik oldalra nem ártott volna röviden megjegyezni, hogy az, a mit Révay igen helyesen az új cifra nevek helyett hasonló hangkövetésnek nevez, az régenten a nyelvben és még most is sok vidéken nem volt és nincsen meg. Bizonyosága ennek Béla király névtelen jegy-

zője, a halottas beszéd és sok fenmaradott nyelvrégiségek és a mostani tájszokások.

»A 7-ik lapra észre kell vennem, hogy az *é* betű nemcsak *czél* és *hélj* kivételt kiván, hiszen a *tészta* is oda való és több más szavak. Ilyen az *í* betű is, mely majd vastag, majd vékony ragot vesz fel, p. o. *íj* (arcus), *íjem*, *íjed*, *íje* — és *íjam*, *íjad*, *íja*. Ilyen a *sír* is, *sírom*, *sírod*, *síra* és *sírem*, *síred*, *síre*.

»A 10-ik lapon, midőn a Szerzők a nevezetesebb írásjelekről értekeznek, talán elő kellett volna adni, mikor kell vesszővel, mikor pontosvesszővel, mikor kettős ponttal, mikor ponttal élni. Ajánlom nekik, hogy valami okos német, vagy deák grammatikát vegyenek kezükbe és ezen hézagokat pótolják ki.

»A 12-ik lapon hibás a tulajdon név magyarázata s nem logikai. Az adatott magyarázat szerint a névmások is személyt jelentenek s a nyelvnek majd minden szava bizonyos meghatározott tárgyat térszen, a nélkül, hogy tulajdon név volna. Tisztább fogalmat meríthetni a tulajdonnévről Vater-nak fenn idézett munkájából.

»A 32-ik lapon meg lehetett volna röviden említeni a hasonlítás fokairól, hogy ezek régenten többféleképen készültek, még ma is különféle vidékeken különféle módon használatnak; p. o. felső fok sokszor az alap fok kettőztetése, így »sok-sok de nem elég«. — Sylvesternél az első magyar Grammatikában még a »*leg*« nem jó elő, hanem helyette *igen* használatik, p. o. *igen* okos. Ilyen a »nagynál nagyobb«, — ilyen a »mentől nagyobb« a régi szent írásban, mely Bereg vármegyében ma is használatik. Ilyen a *felette nagy*, *temérdek nagy* sat.

»A 33-ik lapon az *erősb*, *hatalmasb* durva hangú középfokot, melyben csak a durva fül nyerhet gyönyörűséget, egészen ki kellene küszöbölni. Aulus Gellius bölcsen mondja: »interroga aurem tuam«. Ilyenek még a költőt sem ajánlják.

»A 34-ik lapon és alább a magyar nyelv gazdagsága a számokban igen gyéren állíttatik elő, Révay Miklós ezekről igen gazdagon értekezett.

»Az 51-ik lapon, vagy a következőkön meg kellett volna talán jegyezni, hogy a jelentő mód jelen idejének 3-ik személye az egyes számban, ha két mássalhangzóval végződik, p. o. *tart*, *fest* sat. sokban másképen hajtogattatik, mint az egy mássalhangzóra végződő ígék.

»Ezek azon csekély észrevételek, melyeket csak azért el nem hallgathattam, hogy a különben jeles munka még jelesebb alakban jelenjék meg közhaszonra.¹

Mint látható, Horvát István nagy elismeréssel adózik az új nyelvtannak s csupán egy-két kisebb hiányt fedez föl. Mégis e bírálat, vagyis inkább a helytartótanácsnak az az eljárása, hogy felülvizsgáltatta az akadémia aegjise alatt született munkát, majdnem megghusította a munka folytatását. Ugyanis, midőn a nádor újból fölkérte az akadémiát, hogy a megkezdett alapon készíttesse el a gymn. III. és IV. osztálya által használandó magyar nyelvtanokat is: ez egész határozottan kijelentette,

¹ 41262/1846. htt. szám.

hogy mindaddig, a míg meg nem győződött arról, hogy a már kész folyamatok elfogadtattak és azokon tudván kívül semmiféle módosítás nem eszközöltetett, nyelvtudományi osztályát a munkálkodás folytatására nem utasíthatja.¹ Már az maga kedvetlenítette az akadémiát, hogy a bíráló nem vette figyelembe a munka készítésénél követett irányelveket. Így a bíráló azon észrevételére, hogy óhajtandó miképp a nyelv lényege már az első lapon megmagyaráztassék, azt válaszolja, hogy e magyarázatot szándékosan mellőzte »azon növeléstani okból, mely az ujkor minden jeles paedagogusai egyező értelme szerint a synthetismusnak elsőséget ad az analytikai módszer felett és az anyagot közli előbb, mint a még csak ebből elvonandó fogalmakat«.²

A felszólalás hatott. Az első kötet bírálata ad acta tétetett. A »Magyar Nyelvtan« címzet viselő második kötet bírálatán éppen dolgozott az egyetem, midőn a helytartótanács azt rendeletileg beszüntette. Egyidejűleg biztosította az akadémiát, hogy »valamint a már eddig beadott és elfogadott, úgy ezután beadandó munkáiban befolyása nélkül módosítás nem történendik«.³

Ily módon elégtételt nyervén az akadémia megsértett tekintélye, Czuczor és Vörösmarty hozzá fogtak a III. osztályban használandó nyelvtanhoz. 1847. június havában kész is lettek vele. Fáradozásuknak eddigelé semmi anyagi jutalmát sem nyervén, indítatva érezték magukat, hogy az egyetemi nyomda igazgatójához, mint a mely intézet volt kinyomandó nyelvtanaikat, kérdést intézzenek tiszteletdíjuk felül. A kor irodalmi viszonyait élénken jellemző s Czuczor által írt levél így hangzik:

Tekintetes Igazgató Ur!

Miután a' n. méltóságu kir. Helytartó Tanács' felszólítására általunk munkába vett négy, középtanodai kézikönyvnek két elseje az illető helyen elfogadva, a' harmadik a' magyar academiánál vizsgálat alatt van, 's nem sokára szinte által fog küldetni, 's így a' munkába vett négy könyv közül csak egy, az utósó, hiányzik: nem fogja Tek. Igazgató Ur idő előtti sürgetésnek venni, ha ezen munkák díjazása felől néhány szót teszünk.

Mindenek előtt meg kell említenünk, hogy a' magyar író' helyzete nem olly kedvező, mi szerént munkája díja után sokáig várhasson; mert gyakran ezen díj feltételezi a' további munkálkodhatást. Ennek tekintetbe vétele után kérjük a Tek. Igazgató urat, méltóztassék hivatala befolyásával arra hatni, hogy ezen nagyobb részt kész munkák' díjazása egészben, az az mind a' négy kötetre határozassék el, 's hogy a' díj a' szerént, a' mint a' munkák elfogadtatnak, részenként kiadassék.

A' díj meghatározására nézve a' következőket óhajtánók figyelembe vétetni:

¹ 2393/1846. C. szám.

² 583/1847. C. szám.

³ 47196/1846. htt. szám.

1. Egész irodalmi pályánkon, de különösen a' m. academiánál a' nyelvtani dolgok' rendbe hozásával foglalkodván, hogy ezen iskolai könyvek mostani haszonvetőségöket elérték, nagy részént hosszas és tartós fáradozásaink eredménye.

2. Röviden és szabatosan írni, kivált hol gyermekek' számára kell szabályokat adni, sokkal több időbe, és gondba kerül, mint bármi nagy testű, de rendbeszedetlen, vagy szükségtelen kitérőek által nagyra nőtt könyvet készíteni. Miért is, ha beadott munkáink kis terjedelmök szerént díjaztatnának, ezen díjazási alap nem volna méltányos.

3. A' hátra lévő negyedik kötet, igen kevés előmunkálatok lévén e' tárgyban, tetemes munkát, és időt igényel.

4. A' nyelvtan elveiben és szabályaiban nagyrészt meglévén állapítva a jelen munkák, koronkénti átnézés 's apróbb igazítások mellett igen sok időre lehetnek jövedelmezők a' kir. egyetemi könyvnyomdának.

Ezek szerént, ha a' nagyméltóságú kir. Helytartó Tanács méltányosnak találná az általunk munkába vett négy kötetért hat ezer pengő forintot megajánlani, bátorkodunk annak részenkénti kiadatásaért folyamodni, és pedig illy arányban: a' már elfogadott két első kötetért fizetnék ki a fenn kitett öszvegnek két ötöde; a harmadikért, midőn el lesz fogadva, egy ötöde; a' hátralévő két ötöd pedig, midőn a negyedik kötet benyujtva, és elfogadva lesz.

Végül, meg kell említenünk, hogy itt nem áldozatról van szó, mert ezen könyvek jövedelmeznek, hanem arról, hogy a' jövedelem' jó nagy része azoknak jusson osztályul, kik annak alapját vetették. Reméljük Tek. Igazgató Ur! hogy nem fogja tulságos követelésnek találni, a' mit előadtunk, 's nem ellenkezőnek a' magyar iskolák' 's a' kir. egyetemi könyvnyomda' hosszú időre számított érdekeivel. 'S ha eziránt hathatós közbejárása által biztosítást nyerni szerencsések leendünk, készek vagyunk teljes erővel a' hátra levő munka' bevégzéséhez fogni.

Kik egyébiránt teljes tisztelettel maradunk

Tekintetes Igazgató Urnak

Pest, jul. 7. 1847.

alázatos szolgálói

Czuczor Gergely m. k.
m. tud. tssági rendes tag.

Vörösmarty Mihál m. k.
m. ac. rendes tag.¹

Az egyetemi nyomda igazgatója e kérelemről jelentést tevén a helytartótanácsnak, kiemeli ugyan, hogy a szóban forgó tankönyvek úgy módszerüknel, mint irányuknál fogva kiválnak társaik közül, s remélhetőleg »terjedelmesebb kelendőségnek« is fognak örvendeni, miáltal a nyomdaköltségek megtérülnek, mindazáltal a kért tiszteletdíj annyira túl magas, hogy ő a nyomdai díjjegyzék legmagasabb tételét véve is zsinórmértékül, ívenként 40 ezüst forintot s így mind a kettőért, mely közel 12 nyomtatott ívet fog adni, összesen 500 ft. e. p-ben javasolhat. Ha azonban

¹ 30293/1847. htt. szám,

figyelembe veszi a helytartótanács, hogy a munkákat kiváló írók és az akadémia felügyelete alatt készítették, úgy a legmagasabb tiszteletdíj kétszeresét, mind a négy munkáért tehát 4000 ezüst ftot megadhatónak véli.

Az igazgató ezen javaslatát a helytartótanács és a m. udv. kancellária elfogadták. 1848 márcz. 16-án kelt a kir. leirat, mely elrendeli, hogy a Czuczor és Vörösmarty magyar nyelvtanai (»Elemi magyar nyelvtan«, »Magyar Nyelvtan« és »Szókötés«) a gymnasiumok alsó osztályainak használatára kinyomattassanak s a szerzőknek tiszteletdíj, a még hátralevő negyedik kötetet is beleértve, 4000 ezüst ft. fizettség az egyetemi nyomda pénztárából.¹

Ez időn túl a hivatalos iratok közt még egyszer található nyoma a Czuczor-Vörösmarty-féle nyelvtanoknak. Ugyanis a szerzők 1848. jun. 2-án az iránt folyamodnak br. Eötvös József vallás és közoktatásügyi miniszterhez, hogy munkáikat kinyomatás előtt »végső áttekintés végett« juttassa kezükhöz. A miniszter a kérés teljesítését el is rendelte. Mi lett tovább a munkákkal? — nem tudom. A közbejött nagy események valószínűleg meghúsították az egész szándék kivitelét: a kéziratban már kész három kötet nem került nyomda alá s talán az egyetemi nyomda irattárában hevernek, a negyedik kötet pedig el sem is készült.

¹ 3533/1848. C. szám.

Dr. Illéssy János.

